

NYELVMŰVÉSZET, NYELVBŰVÉSZET

JÓKAI ANNA

A bűvésznél mintha megtörténne mindaz, ami a művészetben valóban meg is történik. A bűvész mintha kettévágná az embert, és aztán bravúrosan ismét összerakná; a művész ezt – katarzis által – valóban meg is teszi. A bűvész elkápráztat, viharos tapsra készítet, aztán elfelejtjük. A művész néha nyugtalanít, bosszant, de foglalkoztat és beköltözik. (...) A bűvésznek trükkje van, amit megtart magának. A művésznek titka van, amit megoszt.

A nyelv nem cél; a nyelv eszköz. Eszköz az önkifejezésre, kapcsolatteremtésre, eszköz a megismeréshez. Az anyanyelv: identitásunk, élet-biztonságunk alapja. A dolgokat néven nevezni, valódi néven nevezni, csak a nyelvünk által lehet. S persze a hazugság is nyelv által nyer formát. Egy lelkes nyilatkozótól hallottam, tíz-tizenöt évvel ezelőtt: magyar nyelven lehetetlen hazudni. Sajnos, nem így van. Minden nyelv szolgálja a gazdáját, öltözteti-csillogtatja azt is, ami nem igaz, nyíltan nem lázadhat a használója ellen, legfeljebb finoman árulkodik róla – annak, aki a silányságot már képes kihallani. A nyelv a gondolat, érzés, akarat megtestesülése – önmagában sem föl nem szárnyalhat, sem el nem aljasulhat. Mindig a beszélő teremtője van mögötte; annak minősége szabja meg a szépségét, csúfságát, erejét vagy éppen halványosságát. Ha a gondolat pontatlan: habozó a nyelvhasználat. Ha tétova, megszületnek a pongyola mondatok. Ha az érzés túllhabzik, cikornyás, barokkos lesz a szöveg; ha csak az akarat vezet, a stílus csikorog. Az eszköz – ha egyszer eszköz – nem tehet mást, közvetít. De az alkotó számára a nyelv mégsem egyszerűen passzív végrehajtó, mint az anyagi világ formálásához bármely más munkaeszköz. Van abban valami titok, valami majdnem csoda, ahogy egy-egy szó, szókép visszahat az eredeti elgondolkodásra, vagy a semmiből hirtelen megképződik, és az elbeszélőt szinte kiigazítja. Ami eredetileg laza volt, lötyögött: feszessé és tömörré válik, ami szürkén csordogált, színesen fölbuggyan. A nyelv ritka pillanatokban felszabadítja magát eszköz-mivoltából, a bajmolódó íróembert megsegíti. Író és nyelv viszonya azért sokkal szorosabb, sokkal végzetesebb, mint bármely más művész kapcsolata a nyelvével. A zenész, táncos, festő, szobrász marad. A színész pedig a kölcsönvett szavakat tölti meg élettel. Az író számára azonban a nyelv a személyiségének, énjének a meghosszabbítása, a mű létrejöttének behelyettesíthetetlen, pótolhatatlan feltétele. Ha a kifejezőereje elsorvad, lényének meghatározó része sorvad el, az ember élhet tovább, de az író nincs többé. Az anyanyelvihiány pedig egyszerűen lepusztítja a tehetségét. Néhány szerencsés megtanul ugyan angolul, németül, franciául vagy akár hottentot-

tául is írni, ehhez azonban az szükséges, hogy a szókinccsen kívül a gondolatai is egy másik nyelv szabályaihoz illeszkedjenek. „A szónak nincs árnyéka” – egy jeles, amerikaivá vált literátus barátom így panaszkodott. Kosztolányi híres szavai: „Hogy mondd idegen nyelven, hogy jaj de beteg vagyok?” Az árnyalat, az íz, a zamat, a hangutánzó és hangulatfestő szavak a magyar nyelv áldott bősége! A humorforrások! A szólások és közmondások!

A nyelv – egyébként némán – *belül* is beszél. Minden érzet, fogalom, indulat, ha hangtalanul is, de a nyelvhez tapad. Mintegy lelki magnón képződik meg a nap minden eseménye, ki-nem-mondott szavak által, lenyomatként a lágú viaszban. Az éber tudatállapotú lélek nem tudja szavak nélkül önmagát meghatározni. Az agy dolgozik, a száj nem mozog. Kontroll alatt zajlik a belső közlés, a folyamatos reflexió. Egy mindennapi élethelyzet példázata: villamosra várunk. Észre sem vesszük, ami közben végigpereg bennünk, s amiből a külvilág semmit sem észlel. „Nem jön az a vacak, ócska, nyavalyás (jelzők cserélhetők) villamos, el fogok késni, hány óra van, mindjárt négy, fázik a lábam, csizmát kellett volna húznom, ennek itt milyen fura cipője van, mint egy lópata, hogy nem bukna orra benne...! Na végre, helyezkedjünk, erre föltolakszom, ha a fene fenét eszik is...” Ha a monológ véletlenül hallhatóvá válik, akkor sajnálkozunk: „Ó, a bolond, magában beszél!” A magában beszélő ember nevetséges, holott valójában csak elhúzza a függőnyt az elől, ami éppen benne történik. Mindannyian beszélünk magunkban – imáinkban, intím könyörgéseinkben is. Nyelv nélkül Istent se tudjuk megszólítani. A misztikusok és a szentek azok, akik talán színről színre, közvetlen beleéléssel szereznek szakrális tapasztalatot – mi többiek, tévelygők és keresők a szívünkre ölelt szóba, a hangzásba kapaszkodunk, édes-megszenvedett szavaink vékony, de rugalmas pókhálószálain közelítünk az Abszolúthoz. A széttöredezett Alapige cserepeit rakjuk össze, ez a mesterségünk. Természetes hát, hogy az irodalmi mű minden írónál más és más kaleidoszkóp-látványt képez; ahány író, annyiféle ábra és alakzat, ugyanannak a maroknyi csillogó kavicsnak pillanatnyi variációjaként. Az eredményt meghatározza a szándék, ami a sokféleségből anyagot és színt választ, a szög, amelyből készletünkre rátekintünk, és az indulat ereje, minősége, mellyel azt, amit összegyűjtünk, tehetségünk megpöccenti ilyen vagy olyan irányban. Az Egészhez viszonyított töredezettség persze elkerülhetetlen, az író legyen szerény. De egészen más dolog és egészen másfajta töredezettség nyilvánul meg abban a szövegben, amely az Egészhez közelíteni próbál, mint amelyik a Teljesség, az Alapige valaha is volt létét eleve tagadja. Az élet poetizálása közelebb visz, az élet pusztá irodalmasítása lefelé sodor. Hamvas Bélát hívom segítségül, ő írja az *Imaginárius könyvek* című esszéjében: „Az élet poetizálása lassú, kényes, finom, és magasrendű munka. Csendes, magányos és nehéz. Amit irodalomtanításnak szokás nevezni, az ennek éppen ellenkezője: életüket a sznobok irodalmasítják. A poetizálás elsősorban az egyre növekvő valóság és őszinteség, az ennek nyo-

mán járó élesedés, világosodás, lelkesülés, vagyis nemes enthuziazmus, a költő élet koncepciója, ez a tiszta szenvedély, amely a magányban oly csendesen tud izzadni, de amely emberek között oly nagy tüzeket tud gyújtani. Nem feladni a szépet, keresztülvinni az élet minden vonalán. „S innen már Bentley Robert Scottot idézem (Hamvashoz hasonlóan): „Legyen szép az ember ruhája, legyen szép a háza, legyen szép, amit gondol, s akkor szép, amit alkot, és szép, ahogy él.”

Az emberek között nagy tüzeket gyújtani?! Hányan vagyunk még – vagy hányan vagyunk *már* – Magyarországon, Európában, a világon, akik ezt a nemes célt is merik vallani, amikor a lemosolygás bénít, amikor prominens értelmiségi körökben eluralkodni látszik a kíváncsóság, ami már-már parancs, már-már kényszer: a mű ne szóljon semmiről, ne szóljon senkihez, a nyelv – mint a saját farkába visszagörbülő kígyótest – sziporkázzon, táncoljon, önmagából önmagáért, dúsan burjánozva, de azért meg-megakasztva, játszadozva, mert hát minden viszonylagos, ami létezik, lángot vet, aztán úgyszólván kialszik, az embertörténet csak banalitás, nincs fogódzó, nincs központi rendező lételv sem a fizikaiságban, sem a fizikai sík fölött, csak a természet fényűzése vagy csínytevése által valahogy, de mindenképpen az oktanul-céltalanul magvalósult emberkének bukducsolása, nem a végzet hatalma, nem a sors szövevénye, hanem a vak véletlen kénye-kedvére. Ami komoly kicsúszik a nyelvbüvész tolla alól, azt ő sietve meg is kérdőjelezi, vagy gondosan elrejtí a magot a temérdek ocsú közt, hogy minél nehezebb legyen megtalálni. Ez a divat, ez az eszmény, a megyek is-jövök is, adtam is-nem is; irtózás a világosságtól. Többértelműség helyett szimpla értelmezhetetlenség. Ideiglenesen, *átmenetileg*, ideig-óráig, mintegy nyelvfelszabadítási mozgalomként, kísérletként el is lehet az effajta szüleményt fogadni. Hiszen évtizedek sulykolták a köztudatba a kultúrpolitikával irányított eszmei mondanivaló fontosságát, és a pártszolgálatba alázott írói feladat- és szerepvállalást részesítették előnyben. Nem kell; nem ezt sírom vissza – bűn volt ez az írói szabadság ellen, az ezerarcú valóság ellen. A nyelvbüvész azt is helyesen tudja, hogy a panel-realizmus, a kopogó és csak frázisokban oldódó kilügozott nyelv, a százszor megcsócsált és unalomig ismételt nyelvi forma sem sugároz már életet, ha egyáltalán volt benne valaha élet! A rossz – mert szellemileg megalapozatlan – eszme bukása után törvényszerű, hogy ideig eszmehiányban szenved az ember, s a nihilt tévesen, szabadságként éli meg. Ez a büvésznek fénykora. Az illúzió. A büvészettel *mintha* megtörténne mindaz, ami a művészetben valóban meg is történik. A büvész *mintha* kettévágná az embert, és aztán bravúrosan ismét összerakná; a művész ezt – katarzisz által – *valóban* meg is teszi. A büvész elkápráztat, viharos tapsra készítet, aztán elfelejtjük. A művész néha nyugtalanít, bosszant, de foglalkoztat és beköltözik. A nyelv facsarható, fejre állítható, ide-oda tekerhető. Káprázatosak az ügyes szövegek, a pusztán nyelvi lelemény. A nyelv itt már nem „szent eszköz”, hanem profán tárgy, a megnyilatkozó önkénye szerint. A nyakatekert eredetieskedés, a mindenáron szellemesség nem más, mint az oly

megvetett frázisirodalom ikertestvére: közös szülőjük a *semmitmondás*. „Rossz költészet, újságírás, konyhanyelv, rosszhiszemű szónoklat arról ismerhető fel, hogy nem beszél, hanem ordít és szaval és agitál.” Hamvasnak igaza van. Veszélyesek az olyan mondatok, amelyek úgy vannak megszerkesztve, mintha gondolatot hordoznának. De nem jobb az a mondat sem, amelyik az érdekesség és meghökkentés céljából kiejti a gondolatot. A gondolatnak a lehető legpontosabb és ugyanakkor az alkotóra legjellemzőbb, egyedi nyelvbe-öntése nem mond ellent egymásnak, sőt egyik sem állhat ellentétben a másikkal. A nyelv királyi segítsége nélkül az elgondolás kifakul vagy bombasztikus lesz, a nyelv pedig az „elgondolás” nemessége nélkül, hitelesség nélkül, majdhogynem bohóc szerepét játssza. A író szerencsére sok mindent megengedhet magának, nem szükséges, hogy a stílusa elgyávuljon; ahogy Hamvas vallja, minél nagyobb a tűz, annál többet szabad, a szórenddel is. De ha a hév nincs meg, retorikus vagy patetikus lesz a nem szabatos szórenddel formált mondat. Úgyszintén teszem hozzá, mitől van az, hogy az ismétlés az egyik írónál magával sodor, amíg egy másíknál pongyolasággént hat? „A szép stílus adomány – írja Hamvas –, amit nem lehet megszerezni. Az emberrel együtt születik. Amit mindenki megszerezhet, az a választékos stílus.” Más helyütt így beszél: „Minden mondat olyan mérleg, ahol az alany vezetése alatt az első serpenyőben a mondatrészek állnak, a másodikban egyedül az állítmány, amely az egyensúlyt megteremti. Az állítmány a mondat nevezője... ha az állítmány előre kerül, az indulat lesz az úr: *megebukott a kormány*...”

Az írónak a mechanikusan választékos stílus árt, mert az írását éppen eredetiségétől fosztja meg. Indulatra is szükség van, ami a látomását mozgásba hozza. Minden a szövegösszefüggésén múlik, és azon, van-e, nemcsak a *sorok között*, hanem a sorok mögött is valami, ami nem rejtvény, csak rejtőzködő, amit a fáradságos elme-izzadsággal nem megfejtteni kell, hanem ráérezni, észrevenni, a tudati lélekbe behívni. *A helyén és idejében* alkalmazott, mégoly durva szóhasználat, olykor még az ún. „trágár kifejezés” is szükségyszerű. Az író anyanyelve egész *szókincsével* dolgozik; ha a témául választott környezet és figura plaszticitása megköveteli a szlenget, a kifecamított, fülsértő nyelvi barbárságot – az író nem finnyáskodhat. Egy példamondat: „Szívi, júliban tépjünk át Olaszba” – sokat elmond a beszélőről. Szinte látom. Majdnem biztos, hogy cukorkalapát alakú, zöld múkörme van. Vagy a pólóingén Miki egér motorozik. „Kedvesem, az idén látogassunk el Itáliába” – ez egy sápadtszöke, vegetáriánus hölgy. Vagy egy selyempapír-gyűrótséggű, idősödő úr, az ingyakába túrt puha sállal. S mi lenne Svejik bábjából, ha a kocsmában azt kiáltozná, Ferenc Józsefet lepiskította egy légy...? Az eufémizmus ritkán hasznos, ritkán művészi érték, többnyire szürke, unalmas. De az élvezkedés a pocsolyában, a dagonya, a folyamatos durvaság, a halmozott alpári trágárság, ha az író *személyes nyelveként, hatásvadász célből* képződik meg, bár színében harsogó, mégsem igazán izgalmas, csak izgató. Nem ablak a világra, csak kukucsáló a peep-show-ban.

Nem szakszerűen adagolt gyógyszer, csak ajzószer, olykor félrevezetően felcímkézve.

Az író a *teljes szótár* ura. Ez a szabadsága. S éppen ez a felelőssége. Hála Istennek, ma már nincs előírtság odakünn; de megmarad az előírtság *odabenn*.

A bűvész figyelmeztet: ne próbálkozzatok, nektek, ti többiek, úgyse sikerül! A művész akarva-akaratlan követésre hív. A bűvésznek trükkje van, amit megtart magának. A művésznek titka van, amit megoszt.

Aldom a Teremtést, hogy nyelvet adott az emberiségnek; számomra éppen ezt a nyelvet, amivel halok is majd; de ami nem hal velem, hanem mint „tüzes nyelv a szólásra”, él tovább mindenütt, ahol „négy-öt magyar összehajol.”

(*Jókai Anna: A mérleg nyelve*)

Regös

Az énekmondók, regösök a honfoglalás előtti múltat és az utána következő idők hősi eseményeit is feldolgozták (turulmonda, csodaszarvas-monda, a fehér ló mondája, Botond, Lehel stb.). Szövegük latin nyelvű krónikáinkban maradt meg. (...) A regösök a királyság megalakulása és a kereszténység felvétele után, afféle szórakoztató vándormuzikusokká lettek. (...) Honfoglalás előtti ötfokú dallamainkhoz azonban – sajnos – nem kapcsolódik törvényszerűen szöveg. A dallam sokkal szívósabb, a szöveg könnyen változik. (...) A „regösének” kifejezés a magyar köztudatban a téli napforduló napján regélő csoportok énekéhez fűződik. Ezek népköltészetünk gyöngyszemei, nem egészükben honfoglalás koriak, későbbi elemek is vannak már bennük.

(*László Gyula: A szellemi élet – Árpád népe*)

Augsburg sikertelen ostroma után: „Ezen a helyen Lél (Lehel) és Bulcsú, két híres kapitány is foglyul esett. A császár elé vezették őket. Amikor a császár megkérdezte, miért olyan kegyetlenek a keresztényekkel szemben, azt felelték: „Mi a legfőbb Isten bosszúja vagyunk, ő küldött rátok ostorul, és ha mi nem üldözünk benneteket, ti fogtok el bennünket.” Erre a császár: „Válasszatok magatoknak olyan halált, amilyent akartok.” Lél erre így szólt: „Hozzátok ide a kürtömet, előbb megfújom a kürtöt, azután majd válaszolok.” Odavitték neki a kürtöt, és ő a császárhoz közeledve – amint éppen hozzákezdene a kürtöléshez, mondják – olyan erővel stíjtotta homlokon kürtjével, hogy a császár ez egy csapástól szörnyethalt. Lél pedig azt mondta: „Te előttem mész, és szolgálni fogsz nekem a másvilágon.” A szkítáknak ugyanis az a hitük, hogy akiket életükben megölnék, azok nekik a másvilágon szolgálni tartoznak.”

(*Thuróczy János: A magyarok krónikája – László Gyula: A honfoglaló magyarok*)

Lehel

